

Valmieras muzeja raksti

SESTDIEN, 1991. gada 18. maijā

N 4

Šogad muzeju dienās pirmo reizi ceļu pie lasītāja sāk Valmieras novadpētniecības muzeja informatīvā biļetena pirmais numurs

Latviešu tautas trešā atmoda. Tā ienākusi mūsu vidū ar savām neizpētītām — baltajām un melnajām lappusēm. Arī muzejs ilgus gadus maksājis meslus sava laika prasībām. Nu izrādās — daudzās problēmas vēsturiskajā izpētē — maz nav skartas vai arī tās atspoguļotas vienpusīgi. Tādēļ muzejs vienlaikus ar ekspozīciju pārkārto-

šanu veic arī plašu zinātniski pētniecisko darbu par dažādām mūsu novada vēstures tēmām. Šī informatīvā biļetena galvenais uzdevums būs pēc iespējas plašāk iepazīstināt lasītājus ar jaunākajām atziņām dažādās vēstures jomās, publicēt pētījumu rezultātus par novada notikumiem, cilvēkiem, vē-

turiskajām vietām, kultūras pieminekļiem. Te iepazīstināsim arī ar muzeja esošajām un plānotajām izstādēm un ekspozīcijām, muzeja fondu kolekcijām, kā arī ar atsevišķiem interesantiem materiāliem. Par informatīvā biļetena «VALMIERAS MUZEJA RAKSTI» korespondentiem blakus muzeja darbiniekiem tiks aicināti vēsturnieki

u.c. novada vēstures interesenti, kam ir kāds pētījums par novada vēsturi. Tādējādi biļetena vairāk vai mazāk tiks apkopota novada vēsture, risinātas vēsturiskās problēmas. Pirmajā informatīvā biļetena numurā leviototi visu muzeja zinātnisko darbinieku lielāki vai mazāki pētījumi, apraksti, informācijas.

Mēs ceram, ka šīs vēsturisko materiālu apkopojums būs labs palīgs skolotājiem dzimtā novada vēsture, literatūrā, mākslā, arheoloģijā, etnogrāfijā. Tas vienlīdz varētu ieinteresēt jebkuru lasītāju, kam tuvs dzimtais pavalsts, tēva sēta, mūsu Latvija.

M. SALNĪTE, muzeja direktore

TĀ TAS IESĀKĀS

«Muzejs ir: 1) mūzām, t.i. gudrībām un skumstēm svētīta vieta; 2) krājums no dažādām lietām, kas kopā sader. Tātad ir muzeji priekš vecu laiku lietām, muzeji priekš skuntes lietām, muzeji priekš dabas lietām utt.» Tā muzeju būtību latviešiem 1864. gadā skaidroja Krišjāņa Valdemāra rediģētās «Pēterburgas Avīzes».

Cik lieti latvieši, sevišķi laucinieku toreiz apgaismoja šāds skaidrojums, grūti spriest, jo viņam ieskaitīties kādā muzejā tikpat kā nebija iespējams. Provincē tādu pavisam nebija, ja neskaita vienu otru mužnieku senlietu, gleznu vai ierocu kolekciju, kā, piemēram, Levensterniem Valmiermuižā vai Rozeniem Straupē, kas izpēnēja kārtā dažkārt varēja būt pieejamas vienīgi muižas kalpotājiem. Interesi par senlietām, senlietām un savas tautas vēsturi pagājušā gadsimta beigās posmā uzvarēja atmodas laika vēsmas. Valmieras apkārtnē senatnes motīvi ieskanējās divu dziesminieku — Jāņa Ruģēna un Pētera Krumberga dzejas vārmās, bet par pirmo latviešu tautības novadpētnieku valmierieši pamatoti var dēvēt savas draudzes skolas skolotāju un sabiedrisko darbinieku Valdemāru Dāvidu Balodi (1848—1918), profesora arheologa Franča Baloža tēvu. Tūlīt pēc Valmieras latviešu biedrības nodibināšanas (1882) V. D. Balodis uzsāka senmantu vākšanu ar mērķi izveidot šīs biedrības paspārnē Valmieras vēstures muzeju. Pirmos vākus divdesmitā gadsimta sākumā ievērojami papildināja guvums, ko deva viņa veiktie arheoloģiskie izrakumi Kokmūžas pagasta Draņķu senkapos. Kocēniešu Brendiķa purva kūdras slāni atrastais pirmvērša galvaskauss un ziedojumu laiņāva vēlāk ieņēma redzamu vietu Valsts vēstures muzeja Latvijas senvēstures ekspozīcijā.

Pirmais pasaules karš pārtrauca muzeja veidošanu un drīz mira arī tā iecerētājs, bet daļa savāktu senlietu paviršās glabāšanas dēļ tika izvazātas. V. D. Balodis bijis arī sava laika iecienīts un zināms ekskursiju vadītājs. Viņa atstātais mantojums Valmieras un apkārtnes vēsturei ir divas gadsimta sākumā Valmierā izdotas grāmatas — «Jumeras leja un viņas ievērojamas vietas» (1910) un «Valmierā. Vesturisks apskats» (1911), kas, neskatoties uz tam laikam raksturīgu jūsmīgu novada vēstures traktējumu, vēl šodien lasāmas ar interesi. Divdesmitā gada beigās, kad pēc aizdūņējiem kara troksņiem atkāca darbu Valmieras latviešu biedrība, uzradās arī pāris dedzīgu novada vēstures entuziastu — mežzinis Alfreds Briedis un mākslinieks, zīmēšanas skolotājs Juris Vitols, kuri gandrīz vai katru sava brīva laika stundu ziedoja gan senlietu vākšanai, gan savāktu materiālu kārtošānai un reģistrēšanai, par mērķi sprauzot Tālavas vēstures muzeja iekārtošanu Valmierā. Savu telpu muzejam nebija un savāktais etnogrāfiskais materiāls

glabājās pilsētas Vecās aptiekas guļbaļņu kletīņā Bruņinieku ielā 4. Iepazīstīs ar muzeja pirmsākumu jau varēja iepriekš pieteikt ekskursantu un skolnieku grupas.

1938. g., lauksaimniecības un sabiedriska darbinieka Hermaņa Enzelīņa (1867 — 1953) rosināta, Valmierā nodibinās Tālavas senatnes pētniecības biedrība. Tās iecere ir, izdarot arheoloģiskus izrakumus senās ordeņa pils laukumā, no skaidrot vārbutējo Indriķa hronikā minētās Beverinas pils atrašanos Valmierā. Vairākas sezonas izrakumu gaitā iegūtās senlietas levērojāmi papildināja topošā muzeja krājumus. Patriotisku jūtu mudināti, pārcēlājiot savus ģimenes relikviju apcirķņus, savu daļu krājumam pielika senatnes pētniecības biedrības biedri.

1940. g. vasarā, kad padomju vara likvidēja visas sabiedriskās organizācijas un biedrības, līdz ar Tālavas senatnes pētniecības biedrības darbības pārtraukšanu beidz pastāvēt arī tās topošais muzejs. Jau drīz pēc vācu okupācijas pirmajiem mēnešiem, 1941. g. beigās radās cerība, ka muzejs savu darbību varēs turpināt, jo bija paredzēts Vidzemes muzejs Cēsis, Valkā un Valmierā atkal atvērt kā Valsts vēstures muzeja nodaļas. Nākamā, 1942. g. 4. jūlijā laikraksts «Tālaviests» publicēja jaunieceļa Vēstures muzeja Valmieras nodaļas vadītāja, mākslas vēsturnieka un vairāku mākslas vēstures grāmatu autora Jāņa Dombrovskā (1855 —) aicinājumu jaunatnei, strādājot vasaras darbos laukos, pievēršties savas tuvākās apkārtnes vēsturei, «... ziņot par senlietām, senām kapu vietām un senmantiem, ja tādas tiktu nejausi kur uzietas, un par kultūras un mākslas pieminekļu vārbutēji bojāšanu. Lai novērstu to bojāeju. Muzeja vadība nespēj visur būt, visu apzināt un tāpēc tā aicina latvijai kultūralo un atsaucīgo jaunatni talkā», teikts aicinājumā. Muzeja vadība tiešām viena nespēja, jo viss muzejs darbojās vienā, Jāņa Dombrovskā persona — pats vadītājs, zinātniskais darbinieks, savāktu lietu konservētājs un glabātājs. Telpas muzejam ierādīja bijušajā tūristu mitnē, uz Gaujas krasta stāvās nogāzes pasta pakājē. Kādreiz šī ēka bijusi Valmiermuižas īpašnieces Elizabetes Hallarles dibinātā latviešu Brāļu draudzes skolotāju semināra rija. Kad 18. gs. beigās arī Vidzemē ievēda rekrutāciju, vecā rija pārvērtās par rekrūšu pieņemšanas punktu, bet mūsu gadsimta sākumā to pārbūvēja valsts uzturētās trisklasīgās, t.s. «kropa» skolas vajadzībām. Par skolas pārzini iecēla Pakalniņu, centīgu rusifikācijas veicinātāju, un valmierieši šo mācību iestādi iesauca par Pakalniņu skolu.

1942. g. jūlijā sākās muzeja iekārtošana 4 istabās, kur izvietojā pāri par 2000 priekšmetu un dokumentu. Dedzīgākiem senatnes cienītājiem topošā ekspozīcija pieejama jau tās tapšanas gaitā. Et-

Valdemārs Balodis ar Valmieras ekskursantu grupu 1880. g. vasarā.

J. Livenstrēma foto

nogrāfijas nodaļā apmeklētāju pārsteidz tās lielākais eksponāts — Valmieras pagasta Pulekšu saimnieka Jāņa Eīduka darinātas, ar zirga spēku darbināmas dzirnavas, kas gan ļoti retos gadījumos esot lietotas. Sievu aubes, sagsās, seģenes — lielle lakati, jostas un prievites, augu krāsas krosotas vīnas gultas segas, līnu dvieļi un galdauti. Turpat neparasti liela ligavavas pīra lāde no Burtņieku pagasta un Mazsalacas pagasta Topšu mājas gana taure, loku lokos izlocīta, stipri vien atgādina mežragu. Atdarīnot tradicionālos medību signālus, Topšu gans ar to esot maldinājis un kaitinājis muižas medniekus. Par vilku briemsmā pagājušā gadsimta trīsdesmitajos gados vēsta Valmieras pagastā lietoti vilku šķēpi. Un tad vēl telpas vidū no visām pusēm apbrīnojama, pusotra simta gadu veca Valmieras atslēdznieku amata lāde ar 12 atslēgām. Tādās lādēs glabāja amata dokumentus un naudu, un šī varētu būt kāda topoša meistara pārbaudes darbs, t.s. «meisterstarkis».

Senvēstures nodaļa reprezentē galvenokārt muzeja pamatlicēja V. D. Baloža arheoloģiskajos izrakumos iegūtās senlietas no Draņķu senkapem un savrupatradumiem, kā arī kocienēšu purvos atrastos seno dzīvnieku kaulus un ragus. Kocēniešu Brendiķa purva atradumi — pirmvērša galvaskauss un ziedojumu laiņāva ar laiku ieņēma goda vietu Valsts vēstures muzeja Latvijas senvēstures ekspozīcijā.

Savdabīgi izteiksmīga ir Valmieras pilsētas vēstures nodaļa, kur izvietotas ordeņa pils teritorijā atrastās senlietas, piem., zobens, jātnieka kāpslis, holandiešu pipju fragmenti, vāpētu krāsns podiņu fragmenti un plaša senu monētu kolekcija. Turpat pagastu un pilsētas vecāko amata nozīmes, važiņās kaklā karamas, un kolekcijas lēpnuma — 1873. g. I Vispārējo latviešu dziesmu svētku dalībnieka

žetons. Seni rok raksti — Burtņieku un Trikātas pagastu vāku grāmatas, 18. gs. sākuma pilsētas un zemes īpašuma plāni, arī fotogrāfijas ritaums liecinieki, ap 1850. gadu radies fotozņēmums — portrets, t.s. dagerotips uz melnā folijas. Vārbutē pirms zināmā Valmieras fotogrāfa Kārļa Amadeja Borhardta darbs?

Iecerētā Tālavas rakstnieku nodaļa gan vēl ļoti pieticīga. Pie sienas paliels varenā Simanēnu svētozola uzņēmums, dzejnieka Rietekļa fotogrāfijas, arī tāda — ar baltu rozi rakot, viņa dzeju krājums «Vakara blāzma» un darba galdīnš, pie kura viņš, dzīvodams Valmieras pagasta Baložos, gan piekopis kurpnieka amatu, gan rakstījis dzejas. Dzejniekam sevišķi mīļās esot bijušas rozes, un tās viņš audzējis ne tik daudz savam priekam, cik dāvināšanai citiem. Valmierā būdams, arvien mēdzis apmeklēt grūtdiepus draudzes nabagu mājā un nesīs tiem kādu ziedu, piebildzams, ka arī viņš te kādreiz nonāksot. Dzejnieka nojauta pieplidijas, viņš mira šajā iestādē 1940. gadā. Jānis Ruģēns pārstāvēts ar parisi viņa rok rakstiem un nesen iznākušo viņa darbu kopojumu «Kad atnāks latviešiem tie laiki?»

Augusta vidū Dombrovskis uz laiku pārtrauc ekspozīcijas veidošanu un dodas daudzu dienu izbraukumā, apmeklējot Rūjnieku, Mazsalacu un Limbažus, kā rezultātā muzeja krājumi papildinās ar 50 priekšmetiem. Tajā pat vasarā, saziņā ar Valmieras topošo muzeju, Valmieras apriņķa ziemeļu daļu apmeklēja Brīvdabas muzeja izveidotājs arhitekts Jānis Jaunzems un nolūko pārvešanai uz Rīgu divas senceltnes — Seju pagasta Silzēnieku dzīvojamu rīju un Jeru pagasta Velnkaleju kletī. Jāpieziņē, ka abas minētās celtnes toreizejos kara apstākļos uz Brīvdabas muzeju pārvietot neizdevās.

Pēc gada, 1943. g. 14. jūlijā, piedaloties Valmieras pilsētas valdes deleģētiem pārstāvjiem, kaimi-

ņu muzeju vadītājiem un Kultūras departamenta pārstāvim, notiek pirmā oficiālā muzeja apskate un svinīga atklāšana. Jāni Dombrovski muzeja klatu izveidošanā atbalstījuši Cēsu muzeja vadītājs arheologs Rālis Spore un Valsts vēstures muzeja direktors Valdemārs Ginters, izlīdzot ar vienu otru viņu muzeju krātuvēs nonākušā Valmieras novada priekšmetu. Arvien vēl palīdzīgu roku muzeja tapšanā sniedzis tā ilggadējais vācējs, nu jau astotajā gadu desmitā iegājušais gleznotājs Juris Vitols.

Īss un traģisks bija arī ārkārtīgām grūtībām tapušā Valmieras vēstures muzeja mūžs. Jau tā paša gada vēl rudenī, kad gimnāzijas tīkai savām vajadzībām pārņēma vācu armijas lazarete, skolas klases sadalīja pa vairākām citām telpām pilsētā. Muzeja ekspozīciju noņēma un visas senlietas, kas tās sapakotas, novietoja turpat muzeja vienā istabā, bet atbrīvotās telpas divās maiņās mācījis četras gimnāzijas klases. Nākamā, 1944. g. 22. septembrī muzeja ēka krita par upuri Valmieras launpīgtīgai dedzināšanai. Sadega Valdemāra Baloža, Alfreda Brieža, Jura Vitola, Hermaņa Enzelīņa, Jāņa Dombrovskā un novada vēstures daudzo entuziastu rūpīgi vāktais un lolotais. Pēc kara, pārņemot muzeja krāsmatas Gaujas krastā, Cēsu muzeja darbinieki atraka un savāca to, ko nebija varējuši pieveikt uguns liesmas — dažus akmens cirvjus, kādu atslēgu un viduslaiku keramikas lauskas. Ilgu laiku nezaļās ieauģušās krāsmatās bija redzama jau minētā, uguns sakropļotā, Valmieras atslēdznieku amata lāde, ko beidzot droši vien paņēma kāds lūzņu savācējs. Pirmais Valmieras muzeja veidošanās posms, kas ilga 62 gadus, bija noslēdzies.

LAIMONIS LIEPNIĒKS, zinātniskais līdzstrādnieks

Fotogrāfu darbība Valmieras novadā 19. — 20. gs. mijā

Fotogrāfijas uzplaukums Latvijā 19. gs. II pusē cieši saistīts ar vispārējo fotogrāfijas attīstību Rietumeiropā. Ja gadsimta vidū Latvija fotogrāfu ir skaitliski nedaudz un strādā lielajās pilsētās, tad dažu gadu desmitus vēlāk foto iestādes atver arī nelielās pilsētās un pat lūklu miestos.

Par fotogrāfijas attīstības sākumu novadā var uzskatīt 1880. gada sākumu, kad Valmierā ierodas viens no pirmajiem īgaunju tautības fotogrāfiem Jakobs Livenstrēms (1830.—1901.). Pēc profesijas skolotājs un rakstnieks, 20 gadus nostrādājis kā ceļojošais fotogrāfs īgaunijas dienvidos, leraides Valmierā, atver foto iestādi Pārgaujā Dāvja Lacera mājā un nostrādā vairāk kā 4 gadus. Muzeja fondos nozīmīga viņa 1881. gada foto montāža «Rūjienas draudzes skolas skolotāji» un 1882. gada 8. augustā datētais portrets. Pie viņa fotogrāfa amatu mācīties pavadījis ierodas brāļi Hanss (1857.—1910.) un Jāns (1868.—1919.). Kristīni. Pēc J. Livenstrēma aizbraukšanas 1885. gada novembrī Hanss Kristīns saņem atļauju atvērt savu darbnīcu un iekārto to Dāvja Lacera mājā. Cik ilgi brāļi strādā kopā, ziņu triekst, bet 1888. gadā H. Kristīns atver darbnīcu Peterburgā un 1890. gadā Tallinā. No Jāņa Kristīna muzeja fondos glabājas 1880. gada rudeni fotografējis Pārgaujas skolas un dažus gadus vēlāk fotografēta pilsēta no Pārgaujas. No Dāvja Lacera mājas Kristīni darbnīcu pārceļ uz pilsētu netālu no pareizticīgo baznīcas (domājams, tsgādēja optikas veikala mājā).

19. gs. deviņdesmitajos gados sevišķi jūtama fotogrāfu interese par Valmieru. Tā Valmieras grā-

matu iespiedējs Pēteris Skrastīns (1866.—1913.) 1890. gada 4. jūlijā atver foto darbnīcu Bastiones ielā Veisa mājā. No viņa darbības muzeja saglabājušās tipogrāfiski iespīstās Valmieras pilsētas skatu kartes. Pēc gada Valmierā ierodas Pēteris Zonvalds un savu darbnīcu atver Pārgaujā, 1892. gada novembrī foto darbnīcu atver Kauņas guberņas zemnieks Jānis Pavlovskis un nostrādā tajā līdz 1896. gadam, kad šo darbnīcu pārņem Teodors Koše, bet J. Pavlovskis pārceļas uz Mazsalacu. Mazsalacā darbība, iespējams, nav veiksmīga, jo pēc 2 gadiem atgriežas Valmierā, bet 1900. gada vasarā pārceļas uz Rīgu, 1900. gada janvārī no Limbažiem uz Valmieru pārceļas ilggadējais fotogrāfs Jānis Sarkanagalvis (1870.—1942.). Sākumā darbnīca atrodas Pārgaujā, bet 1907. gada aprīlī pārceļas uz Rīgas ielu 4.

19. gs. beigās foto darbnīcas atver arī ārpus Valmieras. Tie parasti ir vietējie zemnieki, cerot uz papildus ienākumiem šajā jaunajā darbības jomā. Pirmais foto iestādi Rūjienas miestā iekārto 1893. gada jūlijā Ternejas pagasta zemnieks Eduards Kalcenavs. Vertēto pēc fondos esošajiem materiāliem, E. Kalcenava darbība bijusi plaša un daudzpusīga. Viņa kabineta fotogrāfijas atrodami daudzi ievērojami novada cilvēki un daba fikseiti vairāki vēsturiski notikumi, piemēram, Rūjienas — Mazsalacas lautas milicijas parāde Rūjienas tirgus laukumā 1905. gada novembrī, 1905. gada cīnītāju atgriešanās no katrogas un citas.

1903. gada maijā savā mājā Ternejas pagasta Vidus Kumturos foto darbnīcu iekārto vietējais zemnieks Antons Vīpulis. Šī kustība

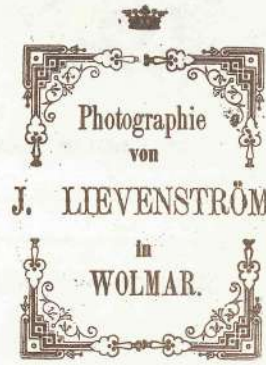

Rūjienas fotogrāfs Eduards Kalcenavs ar sievu Marlu un dēlu Arvidu 1896. gada 7. maijā.

laukos vērsās arvien plašāk. 1907. gadā Vaidavas pagasta Cīruļu mājas vietējais zemnieks Mārtiņš Gaidē (1888.—1924.) atver savu foto darbnīcu, uz Valmieru pārnāk 1912. gadā. 1904. gada aprīlī foto darbnīcu Mazsalacā iekārto Rīgas sīkplūsnis Davids Plauks. Foto amatu Mātišos izmēģina Pēteris Bilzens. No viņa muzeja saglabājušies divi vērtīgi uzņēmumi — Mātišu brīvprātīgo ugunsdzēsēji 1907. gada 20. jūnijā un ievētāmie bērni 1908.—gadu jūnijā kopā ar mācītāju Andrievu Niedru, 1904. gada beigās kā profesionāls fotogrāfs pēc Mārtiņa Buclera foto kursu beigšanas un tēva mājām Vecates pagasta Mazvētrām atgriežas Pēteris Birzgalis (1874.—1957.). P. Birzgalis Mazvētrās nostrādā līdz 1913. gadam, tad pārceļas uz Mazsalacu. 1913. gada

Valmieras fotogrāfa Jāņa Sarkanagalvis fotogrāfijas grafiskā reklāma.

Valmieras fotogrāfa J. Livenstrēma fotogrāfijas grafiskā reklāma 1882. g.

martā foto darbnīcu Mātišos iekārto Jānis Zinajns. Viņš fiksējis daudzus nozīmīgus novada kultūras notikumus un izdevis arī apkārtnes skatu kartes.

20. gs. sākumā Valmierā foto darbnīcu pie cinkogrāfijas Pārgaujā, Petersona mājā 1908. gada oktobrī iekārto Ignats Maļūskis. No viņa saglabājušies daudzi pilsētu skati. 1911. gada novembrī no Skriveriem Valmierā ierodas Kārlis Dūnis un Georga ielā 8 atklāj savu foto darbnīcu. Viņa fotogrāfa darbība nav ilga, jo pievēršas grāmatu iespēšanai. Vel Valmierā pirms Pirmā pasaules kara darbojušies Jānis un Kārlis (1888.—1967.) Oši, Dāvis Vanags.

Interesanta bijusi mazsalacieša Gustava Lustes bērnu interese par fotogrāfa amatu. Dēls Jūlijs Luste (1880.—1965.) savu darbu uz-

sāk Mātišos 1900. gadā, bet, pēc zināšanu papildināšanas pie Česu fotogrāfiem, 1909. gada septembrī atver savu darbnīcu Pārgaujā, Gailiņa mājā. Valmierā viņa darbība ilgst nedaudz gadus, jo pēc kāzām ar Karliņi Veidenbaumu viņš pārceļas uz Kalāciem. 1910. gada novembrī, pēc fotogrāfa amata apgušanas Mazsalacā, Argaja mājā foto darbnīcu iekārto Kristīne-Natālija Luste. Pēc dienesta armijā pie brāļa Jūlija fotogrāfa amatu apgūst jaunākais brālis Mārtiņš Luste (1884.—1957.). M. Luste 1915. gadā pārņem māsas foto darbnīcu Mazsalacā, Argaja mājā un nostrādā tur līdz 1929. gadam, kad uzceļ savu māju Parka ielā 2. Mārtiņš Luste bija pazīstams fotogrāfs Mazsalacā līdz 1944. gadam.

M. KRAVALE, galvenā fondu glabātāja

Lai neaizmirstu Augusta Ivana vārdu

Vairs tikai gados vecākie valmierieši atceras un fotogrāfijas liecina, ka pirms kara Rīgas ielā 66 (tagadējā Leņiņa ielā 42) atradās Valmieras pilsētas I pamatskola. Desmit gadus šīs skolas vārds bija saistīts ar sabiedrisko darbinieku, skolotāju un skolas parzini Augustu Ivanu. No 1922.—1931. g. A. Ivans bija skolas parzinis.

Augusts Ivans dzimis 1889. g. 13. janvārī Vietalvas—Odzienas Ivanos. Tēvs Jēkabs — lauksaimnieks, māte Maija, Mācīties Vietalvas—Odzienas pag. skolā un Vietalvas 2. kl. ministrijas skolā. 1905. gadā iestājies Valmieras skolotāju seminārā, bet «streika» dēļ izslēgts, un 1906. g. iestāties seminārā no jauna; kursu beidzis 1910. gadā. Pēc semināra beigšanas strādājis Prustu pag. skolā (1910.—1919.), bet 1922. g. atgriezās Valmierā, 1931. g. strādāja Rīgā kā papildu skolu skolotājs. I Pasaules kara laikā (1914.—1916.) dienējis dažādās Krievijas armijas daļās. 1916. gadā beidzis Pāvila kara skolu un kā virsnieks dienējis 66. Jaroslavas rezerves pulkā, bet vēlāk 6. latviešu strēlnieku pulkā, par kaujas nopelniem apbalvots ar zelta pulksteni.

A. Ivana Valmierā pavadītie gadi zīmīgi ar literāro darbību. Pēc kara, iestājoties mieram, sākās saimnieciskā rosība, dibinājās dažādas biedrības un jaunas skolas. Cilvēki kļuva turīgāki un auga pieprasījums pēc dailliteratūras, mācību grāmatām. Kaut gan papīra problēma kļuva vieglāka, pirmās grāmatas tika iespīstas vēl uz zemas kvalitātes papīra, bet šis stāvoklis uzlabojās. Taču pastāvēja cita problēma, ar kuru tieši saskāras arī Augusts Ivans savā tiešajā skolotāja darbā — jaunajam laikmeta prasībām un it īpaši Latvijas skolas vajadzībām sarakstīto jauno mācību grāmatu trūkums. Tas tikai 1920. g. sāka rasties Latvijas skolu vajadzībām, bija sastādītas steigā, ar lieliem trūkumiem saturā, ārējā ietēpā, papīra kvalitātē un ilustrācijās. Lai uzlabotu mācību grāmatu kvalitāti, Izglītības ministrija 1923. g. nodibina sevišķu skolu grāmatu novērtēšanas komisiju, novērtēšanas komisija piedalījās arī pats grāmatas autors. Plašu atzinību guva A. Ivana uzrakstīta un sastādīta ticības mācības grāmata, kuru lietoja gan-

driz visās Latvijas skolās — «Vadonis reliģija un etiķā», kura piedzīvoja vairākkārtējus izdevumus un lielu tirāžu. To izdeva un iespīdēja tēpat Valmierā grāmatu izdevējs Jānis Dūnis. Tieši viņš ierosina skolas parzini uzrakstīt šo mācību grāmatu. Kā atceras savas atmiņās pensionētais skolotājs Aleksandrs Pārpupe: «Latvijas skolās kā obligāts priekšmets bija ticības mācība. Bija vairākas ticības mācības grāmatas, jaunākā bija L. Adamoviča, vēlākā izglītības ministra, sastādītā mācību grāmata. Skolotāju vidū šī grāmata tomēr neguva lielu piekrišanu. Jānis Dūnis no vairākiem skolotājiem saņēma priekšlikumu — izdot ticības mācības grāmatu. Jānis Dūnis griezās pie skolotāja un I pamatskolas priekšnieka Augusta Ivana ar priekšlikumu, lai viņš to apņemtos izdarīt. No sākuma Ivans atteicās, bet, kad Jānis Dūnis dabūja no profesora Kārļa Kundziņa solījumu uzrakstīt ticības mācības grāmatu priekšvārdu, kā arī palīdzēt sastādītām grāmatas sastādīšanas darbā, Ivans piekrita, uzrakstīja grāmatu, kura piedzīvoja sešpadsmit izdevumus, tika ieviesta 4/5 Latvijas skolās. Biju skolotāju kongresā, kur profesors L. Adamovičs teica, ka tagad skolās lietojot Ivana grāmatu, — pēc viņa domām, šī grāmata esot tomēr par daudz moderna, kas mazinot viņas lietderību skolās. Augusts Ivans arī savā ticībā bija stipri moderns, bet bija arī ļoti atbilstīgs un gudrs cilvēks, Augusta Ivana ticības mācības grāmata deva prāvus ienākumus J. Dūnim, dažos gados tika izdota pa divi un pat trīs izdevumiem.»

Par grāmatas popularitāti skolās liecina skaitļi: ja 1930/31. māc. g. eksemplāru skaits ir 24.358, tad jau 1933/34. māc. g. ir strauži kāpums uz 32.562 eksemplāriem. Šis populārās mācību grāmatas lietošana tiek pārturta pēc 1934. gada, kad par Izglītības ministru kļušot profesors Ludis Adamovičs — ievērojami mazāk populāras mācību grāmatas autors. Ministrs atzīst Ivana grāmatu par nepiemērotu, un paša Adamoviča grāmata tiek ieviesta visās skolās.

Pēc aiziešanas uz Rīgu Ivans piedalās sabiedriskā darbā: darbojas arī žurnālistikā.

I. ZIRIŅA, vec. zinātn. līdzstrādnieks

Mazliet par alu un alus darītavām

Alus — plaši izplatīts un iecienīts tauks dzēriens balta zemes, arī nosaukums par to liecina; lietuviešu — alus, prūšu — alu. Alus plaši apdziedāts, cildināts tautas dziesmas, teikās, mīklās, tautas ticējumos. Senie babilonieši un ēģiptieši alu uzskatīja par dievu un velu dzērienu. Turpretim Grieķijā un Romā alu uzskatīja par barbaru dzērienu, jo tur vairāk godāja vīnu. Vācieši sākumā alum lika klāt ozola mizas, bet apiputo alu iemācījis darīt no Baltijas tautām 5.—7. g. s.

Lai gan parastā izejviela alum bija labība: mieži, kvieši, auzas, griķu mīrsts, ņēma arī dažādas augus: vārija alu no paegļu ogām, lietoja vīrus. Lai alu nesakābtu, lika klāt ozola mizas, ošu laipas, pelākus, vāverājus un visbiežāk apīņus. Sādu alu sauca par rūgtu, jo apīņotū pretstāta saldām jeb medotām (jaucas alu ar medu). Bez tam vēl izšķīra siltālu, lielo jeb stipro un mazo jeb plāno alu, Visbiežāk alu darīja sievietes, kas mala arī iesalu. Zviedru laikos Vidzemē katrā lauku mājā bija maza brūzītis jeb namīņš. Alus deva krietnu ienākumu. Vēlākos laikos no dažā brūzā izveidojās paprāvas alus darītavas, mīsu novadā tādas bija Kokmuižā, Naukšēnos, Mazsalacā. So uzņēmumu vēsturi ilustrē arī muzeja fondos saglabātie priekšmeti: firmu alus pudeles, koka kastes, etiķetes, paliktņi un atmiņu pieraksti.

Naukšēnu alus darītava saglabājusies un strādā arī tagad, kaut alu pārtrauca ražot 80. gados. Naukšēnu alus darītavas pirmās sākuma saistās ar 1888. gadu, barona Grotes alus brūzi, kas viņa mantiniekiem piederēja līdz 1939. gadam, kad viņi repatriējās uz Vāciju. Pēc tam īsu laiku tā bija akciju sabiedrības kompanjonu Rozes un Kilevica pārziņā. Vācu okupācijas gados alus darītava nonāca vāciešu rokās, bet viņiem atkāpjoties, necieta, jo strādnieki to nosargāja. Latvijas Republikas patstāvības gados Naukšēnu alus

bija atzīts par viskvalitatīvāko (domājams, ka tas bija atkarīgs no ūdens kvalitātes). 20.—30. gatueros ražošanā bija nodarbināti apmēram 15—20 cilvēki. Gada apgrozījums — Ls 71000. Ražoja alu, medu, iesala dzērienu (porteru), limonādi, zeltteri (maksīgo minerālūdeni). Gatavo produkciju nelielā atļūmā, kā Pučurga, Staicele, izvadāja ar zirgu. Tālākai apkaipei to piegādāja ar vilcienu un automobiļiem. Transportēja koka mucās un 25, 50 un 100 pudelū kastēs ar uzrakstu «Naukšēnu». Tādas kastes glabājas arī muzeja fondos. Lai alus karstājas vasaras dienās saglabātos vēss, no Rūjas upes ziemā zāģēja ledu un glabāja visu vasaru. Darba dienas ilgums nebija noteikts, arī darbs daudzām strādniekiem nebija noteikts, strādāja to, ko lika. Gadījās, ka katru dienu bija jāveic cits darbs. Strādāja arī brūzītu piederōsajos tirumos, kur audzēja mīezus, apīņus, auzas un linus. Darbōjās arī spirta dedzinātava — «E. Krīdners un biedri» ar 8 strādniekiem un gada apgrozījumu Ls 150.000.

Patreiz Naukšēnos taisa iesala dzērienu no rudziem un pilda pudeles «Valmieras minerālūdeni».

Viena no vecākajām un lielākajām alus darītavām Latvijā bijuši Kokmuižas alus darītava. Pēc vēsturiskām ziņām jau 1682. gadā Kokmuižas apkaimē bija četri krogi (Melnums, Deiders, Beste, Reģis), kuros gadā izdzēra ap 125 mucām alus. 1826. gada Kokmuižā bija seši krogi, četri pie Valmieras—Rīgas līnēļa, viens pie dziņnavām, viens muižā. Alus darītava jeb rūpnīca tur izveidojās 18. gs. no muižas manufaktūras. 19. gs. otrā pusē Kokmuižas alus darītava («Pivovarnij zavod Kokengohof», «Braueri Kokenhof») bija slavena ar savu produkciju visā Krievijā. Nolikta firma bija līdz Vladivostokai. Alus darītava ar savu produkciju piedalījās arī izstādēs, 1901. gadā Rīgā tā bija apbalvota ar zelta medaļu, bet 1905. ga-

dā Parīzē ar lielo zelta medaļu. Produkciju realizēja uz vietas, Valmierā, kur Jānparka paviljons pārdeva dažādas alus šķirnes, zeltteri, limonādes. Tālākai transportēšanai alu pildīja mucās, firmai bija savi vagoni, noliktavas. Muzeja fondos glabājas firmas pudeles kā no 20. gs. sākuma, tā arī no 20. gs. 20.—30. gadiem, kad alus darītava bija «Br. Sverci un Biedri» īpašumā ar gada apgrozījumu Ls 33.000 un nodarbināja 40—45 strādniekus. 1936. gadā izdotajā ceļvedī «Valmierā — Burtņieki — Mazsalaca» rakstīts: «Muižā liels parks. Se darbojas viena no plašākajām un modernāk ierīkotām Latvijas alus darītavām». Kara laikā vācieši atkāpējoties alus darītavu saspridzināja un par tas produkcijums, diemžēl, liecinā tikai tukšās pudeles un dokumentālais materiāls.

Par Mazsalacas alus brūzi ziņas skopas. Muižā izveidojās tikai 16. gs. Ipašnieki bieži mainījās, bet «1905. gadā 28. decembrī muižu un alus brūzi, līdz ar lieliem pagrabiem nodēdzināja, kā atmaksu par to, ka muižnieku vadītā soda ekspedīcija bija nodēdzinājusi vietējo 1905. gada brīvības cīnītāju mājas un īpašumus», tā rakstīts 1936. gadā izdotajā ceļvedī «Valmierā — Burtņieki — Mazsalaca».

Dzīlāka izpēte lai paliek novadpētniekiem, bet alus brūvēšana Valmieras novada uzņēmējiem ar alus firmas «Abuls un Biedri» noliktavām no «Meinas līdz Vladivostokai».

Literatūra: H. Enzeliņš, «Skati Valmieras pilsētās, draudzes un novada pagātnē». 1932.

Ceļvedis «Valmierā — Burtņieki — Mazsalaca». 1936.

Atmiņas.

REGINA VALTĒNBERGA

TĒVIJA, TAUTA, AMATS — VIENĪBĀ MŪSU DARBA PAMATS

Ar šādu devīzi 1936. g. Valmierā atjaunojās amatnieku biedrība, kuras darbības rajons bija Valmieras pilsēta, Bauņu, Brenguļu, Burtņieku, Dauguļu, Dikļu, Jaunburtņieku, Jaunvales, Kauguru, Kieģeļu, Kokmuižas, Mujānu, Rencēnu, Vaidavas un Valmieras pagasti. Par savu mērķi biedrība izvirzīja amatnieku saimniecisko un tiesisko interešu aizstāvēšanu, rūpes par amatnieku, īpaši jauniešu arodizglītību, kultūras, sporta un sabiedriskās dzīves attīstīšanu. Par vienu no galveniem uzdevumiem amatnieku biedrība uzskatīja amatnieku ģimenes locekļu iesaistīšanu viņu darbā un sadzīvē. Biedrības mērķi un uzdevumi, salīdzinot ar iepriekšējām Valmierā bijušām amatnieku biedrībām, faktiski nemainījās, vienīgi spēcīgāk akcentēja amatnieka aroda izplatīšanu jauniešu vidū.

Iepriekšēja amatnieku biedrība, kas Valmierā darbojās no 1917. gada, tika likvidēta saskaņā ar Latvijas Amatniecības Kameron apskārtrakta. Līdzīgi likvidēja amatnieku biedrības arī Rūjienā un Mazsalacā. Turpmāk uz LAK izstrādāto Statūtu pamata veidoja jaunas biedrības, pa vienai pilsētās, kurās pāri par 5 tūkst. iedzīvotāju. Tāpat Rūjienā un Mazsalacā atsevišķas amatnieku biedrības vairs neizveidojās. Šo pilsētu amatnieku nodibināja Rūjienas un Mazsalacas apvienoto amatnieku biedrību.

Valmieras amatnieki, iegūstot tiesības uz patstāvīgu amatnieku biedrību, savu darbu organizēja pa sekcijām, kuras izveidoja katram amatam atsevišķi vai arī radniecīgiem amatniekiem kopīgi. Jau 1936. gada beigās darbojās sekojošas sekcijas: 1) tekstilamatū, 2) celtniecības, kas dalījās — namdaros, podniekos un mūrniekos, 3) metālapstrādes, 4) dailamatū, 5) kokapstrādes, 6) ādu apstrādes, 7) frizieru, 8) pārtikas un būvniecības sekcijās. Blakus sekcijām, kurās ietilpa tikai amata meistari, pastāvēja arī zelti un mācekļu kopas. Savā pastāvēšanas laikā Valmieras amatnieku biedrība apvienoja pāri par 300 amatniekiem 55 amatos. Biedrībai bija savs karoģis, zīmogs, krūšu nozīmīti, kā arī pastāvīgas telpas Gaujas ielā 6. Ilggadējas biedrības priekšsēdētājs bija J. Ziedīns, kuram bija lieli nopelni amatnieku izglītošanas darba organizēšanā. Tā, piemēram, pēc viņa iniciatīvas 1939. gada februārī Valmierā darbu uzsāka biedrības nodibinātā papildus skola Valmieras pilsētas 2. pamatskolas telpās, kur apmācīja gan meistarus, gan mācekļus, pie kam pēdējiem šīs mācības bija par brīvu. Kursā paredzēja sniegt zināšanas latviešu valodā, vēsturē, ģeogrāfijā, matemātikā, kā arī speciālās zināšanas. Paredzēja uzņemt apmēram 100 kursantus.

Ciešas saites Valmieras amatniekiem izveidojās arī ar Amatniecības Kameru Rīgā un apkārtnējos arodskolām, no kurām uz Valmieru brauca gan mācekļi, gan arī skolu mācītāji. Lai nodrošinātu amatniekiem lekcijas. Ar LAK palīdzību vairākas reizes tika noorganizētas vasaras nometnes amatniekiem mēnešiem, kurās vārēja papildināt zināšanas un pie reizes atpūsties.

Biedrība aktīvi piedalījās arī tās biedru ikdienas darba apstākļu un sadzīves organizēšanā. Jau 1936. gada rudenī biedrības valde izveidoja pašpalīdzības fondu slimības, bērnu un trūkumā nonākušo biedru atbalstīšanai, amatnieku bērnu izglītības veicināšanai. Kā pastāvīgās komisijas darbojās trīs: bērnu komisija, dāmu komiteja un kultūras komiteja. Lai veicinātu savu biedru nodarbošanos ar sportu, izveidoja tūrisma kopu. Lai popularizētu amatnieku darbu, biedrības biedri regulāri piedalījās Amatniecības Kameron rīkotajās izstādēs, izsoles, kā arī paši rīkoja vietēja mēroga amatniecības ražojumu tirgus, kas jūtami papildināja arī biedrības kasi. Par iegūto naudu Valmieras amatnieki iegādājās speciālo literatūru, paplašināja savu bibliotēku, iepirka arī ārzemēs ražotus darbam nepieciešamos darba rīkus. Rūdenis biedrība parasti rīkoja augļu un dārzeņu pārstrādes kursus, konservēšanas un arī mājūtiņas kursus.

Mazsalacas un apkārtnes amatnieku biedrības parāde Mazsalacā, tirgus laukumā, Ap 1926.—1928. g.

Un vēl viena sfēra, kuru nedrīkst piemirst, runājot par Valmieras amatnieku biedrību. Nevienam pašam Valmierā nenotika bez amatnieku piedalīšanās, un bieži biedrība bija šo pasākumu organizētāja. «Gaujas svētki» jūlijā, lielās Rudens balles Jāņu parkā, biedrības izrikojumi Ugunsdzēsēju parkā, tā ir tikai daļa no amatnieku sadzīves. 1939. gada «Gaujas svētkos» amatnieki, kā vēlāk rakstīja vietējā prese, bija galvenie spēju organizētāji — galdnieki iekārtoja spēkumbotavu, tekstilnieki — līdumbotavu, bet metālapstrādes sekcija organizēja tolaik iecienīto «velna sišanu». Neizpalicis arī tradicionālās pudeļu galds, par kuru atbildejusi daudzas apstrādes sekcijas biedri. Tādējādi amatnieki Valmierā savas zelta rokas pielika

ne tikai materiālu un cilvēku sadzīvē vajadzīgu lietu ražošanai, bet arī visas pilsētas iedzīvotāju atpūtas un izklaides organizēšanai. Pēc 1940. gada un vēlāk, kad visā Latvijā pamazām pazuda amatnieku biedrības, aizvien mabagāka kļuva pilsētnieku sadzīve, kurā gližos un jaukos amatnieku roku apglāstītos priekšmetus nomainīja aukstie rūpnīcas gatavotie, un nabagāka kļuva cilvēku garīgā dzīve, kad pazuda krāsnās biedrību balles un jautrie svētki Gaujas līcos. Sākot ar 1940. gadu amatnieku skaits biedrībā strauji sarūka, vēl saglabājušās atsevišķas ziņas par amatnieku darbu 1942. g., bet pašas biedrības jau vairs nebija.

Vēstures nodaļas vadītāja

I. BLOMA

Kā Rūjienas puses zemnieki pie turības tikuši?

Rūjienas kopmoderniecība (pienotava) un Zemkopības biedrības nams. 1920-10. gadu foto.

caur zemes iepirkšanu, prasīgu saimniecisko, lauksaimniecības zinību apgušanu un darbošanos zemkopības biedrībā.

19. gs. sākumā Vidzemē zemnieki ieguva brīvību, bet zemi vajadzēja rentēt vai izpirkt no muižniekiem. Kļuvis zemes saimnieks, latviešu zemnieks sāka apzināties savu spēku, auga viņa nacionālā pašapziņa. Nacionālās atmodas darbinieki aicināja — «vispirms būtu jādoma uz lauksaimniecības biedrību dibināšanu. Mums (t.i. latviešiem) ir daudz dziedāšanas un labdarības biedrību, bet lauksaimniecības biedru mums pavism trūkst» (Balss, 1881, 15). Bija jau gūta pieredze, latviešu zemniekiem darbojoties pirmajās lauksaimniecības biedrībās. Valmieras apriņķī 1870. g. sāka veidoties un 1877. g. tika apstiprināta Rūjienas, bet 1879. g. Rubenes Zemkopības biedrība.

Īpašu uzmanību pēna Rūjienas Zemkopības biedrības vēsture, jo šajā biedrībā apvienojās pirmie latviešu gruntinieki, lai aizsargātu

savas intereses un kopīgi mācītos gudri saimniekot.

Pirmās mājas «par dzimtu iepirca» Vidzemē 1826. g. par 1000 rbl. Jānis Bošs Skudritmājas no Jeru muižas īpašnieka Kārļa Adolfa fon Zivera. Plašāku māju iepirkšanu 1849. g. piedāvājis Rūjienas Lielās muižas īpašnieks barons Hamilars Felkerzams, bet no 50 māju apsaimniekotājiem tikai 4 tam piekrituši. Zemnieku lielākā daļa uzskatījusi, ka muižnieks grib izkrāpt naudu. Tad barons muižu pārdeva baronam Krideneram, kurš sācis mājas izpārdot svešiem. Tad rūjienieki iemaksājuši rokasnaudu, lai mājas neparietu svešiem. Tā līdz 1853. g. visas 50 mājas bijušas pārdotas. No tām 22 saimnieki pirkusi viens māju, 10 pa divām mājām, viens trīs un viens piecas mājas. Turpmākajos gados visi saimnieki sekmīgi saimniekojuši un pat uzceluši jaunas mājas. Bija sākusī veidoties latviešu gruntiniecība un 1871. g. 1. latviešu zemkopju kongress R. Tomsons atzīmēja, ka zemkopība tikai

tad var uzplaukt, kad zemkopji top par gruntiniekām, kā tas esot redzams Rūjienā, kur mājas vispirms pārdotas. Savukārt vacu laikraksts «Baltische Wochenschrift» 1880. g. rakstīja, ka zemnieks Sules Jurats muižas Diras mājās esot savu aramu zemi parvairojis no 20 uz 137 pūrvietām un strādājis ar plaujamo un kuļamo mašīnu. Pats Sules «Baltijas Vēstnesis» pastāstījis, ka viņš pie turības ticis, iedalīdams zemi 10 laukos un pārlabodams pļavas.

Iegūtās mājas prasīja prasmīgus saimniekus. Vajadzēja mācīties, un jaunie zemes īpašnieki jeb gruntinieki nereti sanāca kopā sapulcēs un klausījās zinātniskus priekšlasījumus par zemes kopšanu, lopu audzēšanu, minerālmēslu izmantošanu un citiem lauksaimniecības jautājumiem. Rūjieniešiem radās doma «dibināt biedrību, lai sekmētu iedzīvotāju labklājību». Bija domstarpības, kādu biedrību dibināt. Izveidoja komiteju ar draudzes skolotāju E. Svehu priekšgalā, kurai lieta pamatīgi jāizvērtē un jāizlemj, kāda veida biedrība rūjieniešiem vajadzīga. Viedokļi bija dažādi, bet pēc Vidzemes Keizarišķās Vispārderīgās un ekonomiskās asociācijas (sabiedrības) Rūjienā noturētās sēdes un tās prezidenta fon Midendorfa aicinājuma rūjieniešu komiteja izlema dibināt zemkopības biedrību. 1870. g. novembrī Rūjienas Lielās muižas Kārķēnos komiteja noturēja sēdi un nodibināja «Latviešu Zemkopības Biedrību Rūjienā» ar mērķi gādāt par zemkopju garīgu apgaismošanu un par zemkopības uzplaukšanu pie latviešiem caur zemkopības mācību priekšlasījumiem, zemkopības rakstu apgādāšanu un izplatīšanu biedru starpā; sapulcēm, kur īpaši pārrunājami jautājumi par zemes izstrādāšanu, mēslološanu, lopu audzēšanu un mājūtiņību; zemkopības skolas celšanu; latviešu zemkopības rakstu izplatīšanu latviešu valodā; teicamu vaišas lopu, sēkļu un rīku apgādāšanu par lētiem maksu saviem biedriem; slaveno vaišas lopu un saimniecības rīku iepirkšanu un izlozēšanu biedru starpā; zemkopības rīku un lopu izstādēm; dažādu saimniecību apskatīšanu un apspriešanu; pamācībām par zemkopības mašīnu un rīku lietošanu; viesīgam sanāšanās, kas deļ uzmodināšanas ar mūziku, dziedāšanu un, ja gadās,

teātra izrādīšanu tiek noturētas. «Vācu partija» šādiem statūtiem nepiekrīta, bet visās sanāšanās uzvaru guva doma par «latviešu biedrības» dibināšanu. Jaunajai biedrībai ilgi neizdevās panākt oficiālu tās statūtu apstiprināšanu valdības iestādēs. Tikai 1877. g. jūlijā tika saņemta vēsts par biedrības apstiprināšanu, bet jau tadā statūtu variantā, kas bija pieņemams arī «vācu partijai». 24. jūlijā notika dibināšanas svētki un sapulce, kurā piedalījās 23 biedrības dibinātāji, no kuriem 14 bija Naukšēnu pagasta gruntinieki. Par biedrības priekšnieku kļuva Tēcenu pusmuižas rentnieks Kārlis Mihelsons un par rakstvedi skolotājs E. Svehs. Par pirmo goda biedru ievēlēja vacu muižnieku asociācijas priekšnieku fon Midendorfu. Turpmākajos gados vietējie vacu muižnieki arī bija Rūjienas zemkopības biedrībā un reizēm pat vadīja to. Gadījās, ka radās domstarpības starp vacu muižniekiem un latviešu zemniekiem, bet parasti tās it demokrātiskā ceļā atrisināja balsojot.

Biedrība katru mēnesi noturēja sapulces, kurās speciāli referenti atstāstīja vacu zemkopības laikrakstos iespiestus rakstus, pēc tam šie raksti pārrunāti, lerikota kasīte, kur iemest jautājumus, tāpēc ka biedri kautrējušies sapulcē tos uzdot (vēlāk gan kasīte likvidēta, jo jautājumi pārāk bieži bijuši visai nenopietni). Jau ar pirmo darbības gadu bijuši lieli plāni — dibināt krāšanas un aizdošanas kasi, bibliotēku, dibināt progimnāziju, kopmoderniecību, iepirkt sēkļu, minerālmēslus, vaišas lopus. Pamazām biedrība savas plānus īstenoja. 1879. g. nodibināja bibliotēku ar grāmatām par zemkopību — pirmo tāda veida Latvijā. 1880. g. Rūjienas Zemkopības biedrība sarīkoja pirmo izstādi. Lauksaimniecības ražojumu izstādes kļuva tradicionālas. Rūjienieši piedalījās arī citur rīkotajās izstādēs, turklāt ne bez panākumiem. Ar Juriānu Andreja gādību rūjieniešu līni piedalījās izstādē pat Harkovā. Izstādēs piedalījās gan muižnieki, gan gruntinieki. Labākos apbalvoja ar vērtīgam balvām.

Sākotnēji latviešu gruntiniecība pārsvarā audzēja līnus kā pārdomāmo precī. Ar piena lopkopību bija sākusī nodarbošies tik nedaudzi. Laikam tādēļ vaišas bulļa ie-

gāde bija likusies nevajadzīga un* bullis pārdots biedrības priekšniekam Česu māju saimniekam Tenim Piedritim, kurš drīz vien pievērsās piena lopkopībai un siera gatavošanai tirgum. Viņa saimniecībā notika pirmā sapulce ar saimniecības apskatīšanu un apspriešanu. Vēlāk šādas sapulces notika arī citās saimniecībās.

1881. g. gruntinieki sāka izsniegt 3—5 rbl. godalgas kalpiem par ilgu un uzticīgu kalpošanu un turpmāk tā darīja katru gadu. Drīz vien biedrība sāka rūpēties, lai tajā iesaistītos sievietes, sarīkojot īpašas jautās sapulces un priekšlasījumus. 1885. g. biedrība pieņēma vēstulr Fr. Mālmāni, kura brālis saimniekoja Lodes pagastā.

Pakāpeniski augs biedru skaits un biedrības turība. Tā 1881. g. bija 53 biedri, 1882. g. — 97 (no tiem 78 latvieši, 17 vācieši, 1 igauņis, 1 angļis), 1885. g. — ap 200, 1892. g. — 145. Biedru skaits strauji pieauga pēc biedrības namu uzcelšanas. Pirmo uzcēla uz 1890. g. nopirkta gruntsgabala Rūjas krastā, bet otro sāka būvēt 1898. g. un iesvētīja 1899. g. decembrī un tas bija uz rietumiem no vecā nama Upes ielas malā. 1901. g. biedrības namā nodibināja lauksaimniecības muzeju pēc Artura Alberinga ierosinājuma, bet 1903. gada vasarā viņš tur noturēja vasaras kursus. Vēlākais Latvijas ministru prezidents un zemkopības ministrs cieši saistīts ar Rūjienas pusi — viņa dzimtas mājas ir Virķēnumuižas Klāvi, viņš darbojies Rūjienas Zemkopības biedrībā un 1905. g. ievēlēts par tās priekšnieku.

1902. g. atzīmēja biedrības 25. gadu jubileju un 1903. g. tika nosvinēti gruntiniecības 50 gadi. Bija noslēdzies vesels posms Rūjienas Zemkopības biedrības darbā, kad biedrība palīdzēja augt un nostiprināties latviešu gruntiniecībai Rūjienas pusē. Šajā laikā no Zemkopības biedrības bija izaugušas — saviesīgas, patērētāju, muzikas un dziedāšanas un palīdzības biedrības.

I. VILISTERE, zin. līdzstrādniece

Literatūra — A. Melnāknis. Rūjiena senatnē un tagadnē. Rūjiena, 1928. Lauksaimniecības biedrības un viņu darbinieki. R., 1931. Rūjienas novada zemturība. — Rūjiena, 1940.

Kā Kokmuižas barons slidot mācījās vai, re, ko spēj latviešu puikas

Valmieras rajonā tāpat kā citur muižu ēkas ir labāk, slīktāk vai pavisam slīkti saglabājušās. Tomēr uz pēckāra arhitektūras noželojami blīva un vienmūža fona joprojām izskatās īpaši cēlas un intriģejošas.

Viena otra senāka muižas ēka pēdējos gados izremontēta, pat cenšoties atjaunot oriģinālo fasādes krāsojumu. Arī zaigābaltajai Kokmuižas kungu mājai vai nu jau Kocēnu skolai.

Tātad ēkas turpinā stāvēt. Saimnieki gan, protams, pavisam citi. Arī saimnieciskāna atšķirīga. Daudz intensīvāka un bieži vien nežēlīgāka.

Divi pasaules kari un viena otru apkarojošās valsts iekārtas maz ko atstājušas no kungu māju bijušās interjeru greznības. Šur tur kādas podiņu krāsns, grieztu rozetes vai parketa atliekas. Reizumis remonta gaitā tiek atsegti sienu gleznojuma fragmenti.

Arī Kokmuižas kungu mājā jeb pili pirms pāris gadiem pēc krita

kārtas nomazgāšanas varēja apskatīt gleznojumus 2. stāva vestibilā. Uz sienas pret trim lieliem pusaploces logiem bijusi romiska ainava ar rotundu. Divas blakus sienas bija krāsotas tā, lai izskatītos, ka tās apdarinātas ar marmoru. Bēt sienas sīkās laukumos sadalīja slaidu kolonnu saišķi. Vīrs durvju ailēm bija saglabājis maskaroni, kas saturēja vienes, zem tiem palmētes, bēt vīrs durvju apmaļem bijuši trauki, arī stikla vīna kanna. Mākslas vēsturnieks, Rundāles pils muzeja darbinieks Dainis Bruģis pieņem, ka šie gleznojumi varētu būt radīti pagājušā gadsimta 80.—90. gados.

Pavisam trūcīgi saglabājušies tā devētie parvietojamie mākslas pieminekļi jeb ēri aiznesamās mūžu interjeru detaļās — mebeles, gleznas, trauki.

Viens šāds izņēmums — balti krāsots, XVIII gadsimta Prūsijā vai Latvijā darināts stāvpuļstenis no Valmiermuižas nokļuvis Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.

Bēt kādu divainu lietiņu — pelnutrauku — pērn Valmieras muzejā dāvāja Arturs Jansons.

Caur vairākiem mutēm ceļojis nostāstis par tā tapšanu.

Mujānos dzīvojis kalējs Indriķis Zīle, kas jaunībā apguvis amatu pie kāda kalēja, kam smēde atradusies Brandeļa diķa malā. Kalējam bijis dēlens. Ar muguras vainu, kuprītis. Kalēja darbam tads vairs nederejis, Puika bieži sēdējis pie loga un skumji raudzījies pasaulē.

Kādudien pamanījis, ka Kokmuižas barons, švīģis un glauņs, atnācis uz Brandeļu diķi slidot mācīties. Grūti gan gājis, kā jau iesēcējam. Biežāk uz deguna vai vēkspēdus. Puika lūkojies, lūkojies, līdz nolēmis pelnutrauku uztaisīt. Nemis, izgatavojis formu un izlējis svina baronu. Ar visu cilindrū, rūtinājam bīksēm un slidām. Metēla stērbju atlocījumos var pelnus nobirdināt. Bēt vidusdaļā izcilnis, kur serkoku kārbja uzbidāma. (Te esot bijis laika gaitā

noberztais darināšanas gadskaitlis 1903., 1904. vai 1905?). Kokmuižas barons šādā izskatā dikti iepaticies gan tēvam, gan citiem laudim. Kāds iegaunis to novērtējis atzinīgi, teikdams, ka esot rīktīgs barons, «kā izspļauts» līdzinoties istajam. (Derētu kādreiz ar fotogrāfiju saļidzināt).

Tēvs kādos Ziemassvētkos sadūšojies un aiznesis lielkungu uz Kokmuižu portretu dāvanai. Barons neapvainojies, pasmejies un pateicis ar 10 zelta rubliem.

Zināmās arī pelnutrauka tālākās gaitas.

Ap I pasaules karu barons muižu atstājis un vairs atpakaļ nbraucis. Bēt kokmuižnieki nu varējuši ņemt no kungu mājas ko sirds kārojusi. Stiepuši ar. Kalējs, kura slīmgais puika jau bija pametis šo pasauli, piemēlī pagēmis dēla darinājumu. Vēlāk tas nonācis jau minētā Indriķa Zīles rokās, pēckāra gados glabājies Leņina kolhoza kantora telpās, bēt, pava-

Kokmuižas pelnutrauks. R. Tentera foto

dot Arturu Jansonu pensijā, dofs viņam līdz.

Nu šis pelnutrauks, amizants un nezināmā latviešu kalējpaukas prasmi rādōšs (ej nu saziņi, kam lai isti to pieskaita—tik vien kā lietīšķai mākslai vai arī tēlniecībai, tautas mākslai vai profesionālai mākslai) paradoksālā kārtā palicis kā vienīgais Kokmuižas pils 'izbējējušā interjera fragments.

Valmieras rajona kultūras pieminekļu aizsardzības inspektors J. KALNACS

Kāda pamatākmeņs likšanas vēsture

1927. g. 15. septembrī Valmierā iemūrēja eksportkautuves pamata akmeņi, par ko liecina arī šeit ievietotais fotoattēls. Mūsdienā Valmieras Gaļas kombinātā priekštecis, toreizējā kooperatīvā sabiedrība «Valmieras Eksportkautuve», vēlāk — akciju sabiedrības «Bekona Eksporta» I. fabrika — Latvijā laikā piedzīvoja lielu uzplaukumu un bija viens no bekona eksporta «emiljiem» ne tikai Vidzemē. Asās politiskās cīņas apstākļos kooperatīvā uzņēmuma panākumus sākotnēji apšaubīja daudzi. Zemāk publicētais, no Valmieras sociāldemokrātu kaujinieciski kreisās

avīzes «Brīvais Vārds» pārņemtais raksts stāsta tieši par to. Tā virsraksts: «Cūku karalis Valmierā» zīmējās uz Zemnieku savienības līdera Kārļa Ulmaņa piedalīšanos pamatākmeņs iemūrēšanas svinībās. Rakstā Ulmanis tiek arī «kronēts» — par Kārli I. Autors notiekošajam devis neapēhīti negatīvu vērtējumu. Līdzās tam, arī šodien mēs reizē ar viņu varam pasmaidīt par dažu lietu «tautiskā romantisma» izpausmi tik prozaiskā lietā, kāda patiešām ir lopiņu kaušana. Arī satiriskais žurnāls «Svaris» nenocietās, neievietojis karikatūru par šo tēmu.

«Brīvais Vārds» Valmieras notikumu netālrēdzīgi saistīja ar Ulmaņa politisko norietu, kamēr patiesībā viņam viss vēl bija priekšā. Dažus mēnešus vēlāk Valmieras pilsonisko apriņdu laikraksts «Vidzemes Balsis» ievietoja stipri reālāku vērtējumu Valmieras apriņķa zemnieku pasākumam. Un patiešām — jau 1929. gadā eksportkautuve sāka ražot produkciju. Bez tam, kautuvi ceļot, atklāja Valmieras minerālūdeni, ko dzeram līdz šim.

Vecākais zinātniskais līdzstrādnieks

V. LUCĀNS

Valmieras Eksportkautuves pamatākmeņs iemūrēšana 1927. gada 15. septembrī. No kreisās: K. Ulmanis, H. Enzelģis.

CŪKU KARALIS VALMIERĀ

Kad beidzamā laikā neveicas vairs ar ministru amatiem un banku «septēms», tad Kārli I ir jāķeras pie savas istās profesijas un pirmkārt darbības, jo nav vairs citas ienesīgākas «septēss», kā tā pati vecā cūku lieta.¹ Kārli I tad nu kopā ar «Sauli» ir saorganizējuši apkārtejos zemniekus, lai ceļ Valmierā bekona fabriku. Pasākums ir liels un plašs, un Kārlijs jau nav tas vīrs, kas ar niekiem krāmesies. Lai šo lielo fabriku uzceltu, zemniekiem ir jānod garantijas un obli-

gācijas. Cita lieta, vai ar šo pasākumu Kārli I izies labāk, kā ar valsts un banku padarīšanām, un tālrēdzīgi zemnieki jau raugās ar bažām uz šo lietu, iēņemot nogaldosu stāvokli.

15. septembrī bija nolikta «Valmieras eksportkautuves» pamatākmeņs likšana un iesvētīšana. Si iesvētīšana arī bija organizēta grandiozi, ar garīgu aktu, goda mielastu u.t.t. Visādus kuņģedzīmes esam piedzīvojuši un dzirdējuši, bēt to gan vēl nebijām redzē-

juši, ka cūku stajļus un slaktūžas iesvēta ar dievvārdiem. Negribas pat ticēt, ka tiktāl jau nonākuši misu baznīckungi, ka jāiet ar dievvārdiem cūku būdā? Bēt ko lai dara, ka dievnami ir izspredīkoti tukši. Ka draudze ir aizvesta pa visiem vējiem, gan no ermoņiku Poļa, pestīšanas armijas, gan visādām cēlmēm. Kas tad nu atliek mācītājam? No tukša dievnama uz slaktūzi. Bēt kā un par ko tad nu misu Beldava tēvs² ir lūdzis Dievu? Viņš nostājies uz slaktūža mū-

ra un teicis šos vārdus: «Kungs, pašķir mums misu roku darbu.» Labi teikts. Ko gan citu lai saka pie cūku kaušanas. Saprotama lieta, ka jālūdz, lai slakterim roka netric. Kārli I šie vārdi ļoti gājuši pie sirds. Pēc garīgā akta sarīkots goda mielasts «Mednieku klubā», kur tikušas arī turētas runas. Kārlijs viens pats runājis pusotras stundas un galvenām kārtām ņēmis ap kreiso valdību, sevišķi ap ministru Bastjāņu un Cielēna darbību.³ Bastjānis ar savu finansu politiku nospiežot zemniecību (lasi: Ulmaņa spekulatīvos veikalus)! Un kā gan lai sirds nesāp, kad šis zemniecības «speka vīrs» ar saviem draugiem ir nobīdīts no valsts siles un tagad šim eksprezidentam jābrauc uz Valmieru organizēt cūku slaktešanas. Klātesošie zemnieki stipri bijuši nemierā ar Kārļa agitācijas runu. Sevišķi ir ļoti apmierināta ar kreisās valdības politiku saprātīgākā zemniecība, pie kuras Bastjānis ar Cielēnu ir palikuši populāri. Kārli, tu esi par šīcīgu un šmucīgu, lai šos godīgos valstsvīrus norietu! Turpināt vien savu agrāko iemīļoto septi un lūdzi to Kungu, lai viņš tev pašķir tavu roku darbu šini lietā.

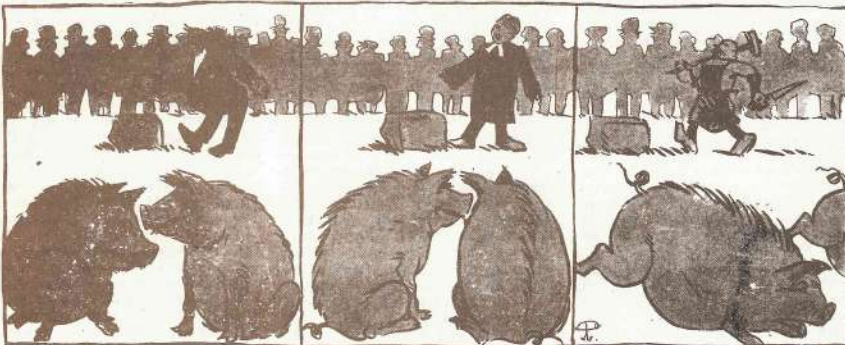
«Brīvais Vārds», 23. sept. 1927. g.

¹ Autors šeit norāda uz K. Ulmaņa izlaicīgo un ne sevišķi sekmiģo darbību ministru prezidenta (1925. g. dec. — 1926. g. apr.) un ārlietu ministra (1926. g. maijs — dec.) amatos, kā arī finansu skandāliem laikā, kad viņš bija Zemnieku savienības bankas vadītājs. Autors arī atgādina, ka K. Ulmanis savu praktisko lauksaimnieka darbību sāka gadsimta sākumā Valmieras pusē. Seit iznāca arī viņa grāmata «Ienesīga cūkkopība» divās daļās.

² Tā valmierieši sauca Hermani Enzelģi (1877. — 19) — K. Ulmaņa draugu, Baltijas lauksaimnieku biedrības priekšnieku, aktīvu zemniecības politiķi, sabiedrisko darbinieku un publicistu.

³ Kārlijs Beldavs (1868. — 1936.) — Valmieras — Valmiermuižas draudzes mācītājs, 3. un 4. Saeimas deputāts, Latvijas izglītības ministrs 1934. g. sākumā, publicists.

⁴ Kreiso partiju valdība M. Skujeņika vadībā (1926. — 1928.), V. Bastjānis — finansu, F. Cielēns — ārlietu ministrs, abi sociāldemokrāti.

Karikatūra no žurnāla «Svaris», 1927. gads.

Valmieras eksportkautuves būve

Valmieras eksportkautuves būve laimīgi sekmējusies, un grandiozā būve ir jau zem jumta, līdz ar to rodas pārliecība, ka pasākums tiks novests līdz galam. Vēl jāveic iekšā izbūve un jāuzstāda mašīnas. Lai gan kopējē pasākumi bieži vien izpūt, mēs Valmierā esam piedzīvojuši vairākus kooperatīvu bankrotus, tomēr par šo pasākumu nevar būt šaubu. Lauksaimnieku

kopējē pasākumi, kā kopmoderniecības, visur darbojas ar vislabākajiem panākumiem tāpēc, ka pēc viņām ir vajadzība. Vajadzība ir arī pēc eksportkautuves. Eksportkautuves uzdevums ir ražot pasaules tirgū pazīstamo bekonu. Ar to tiek veicināta cūkkopība un līdz ar to visa lauksaimniecība.

Aprakstot eksportkautuves pamatākmeņa likšanas svinības, «Brīvais Vārds» neglīti noķēngāja šo

pasākumu, kā arī mācītāju, kas izdarīja iesvētīšanas ceremoniju, un citus apsveikumus. Godātie kolēģi, aizrādām, ka mēs uzskatām darbu par cilvēka labklājības panatu, ka mēs cienām katru cūku audzētāju un viņu tālāk apstrādātāju, katrā ziņā cienām daudz augstāk, kā mutēs varopus un papīra smērtājus.

«Vidzemes Balss», 6. janv. 1928. g.

EKSPORTA CŪKA

Visas acis raugās uz tevi, Jo tu valūtu mums devi, Zemnieks tevi tauku baro, Eksportieriem acis staro, Kabatas ar latiem tūka, Dzīvo sveika, eksporta cūka.

Vispārīgais Zobgala Kalendārs 1929. gadam, 96. lpp.

.. Pēc garīgās ceremonijas apriņķa valdes priekšsēdētājs E. Dūpēns savā runā uzsver, ka ar jaunās bekona fabrikas būvi cūkkopībai likti droši pamati, kas uzlabos

arī apkārtejo lauksaimnieku saimniecisko stāvokli. Pēc tam nolasa aktu, kuru paraksta klātesošie viesi un kopā ar naudas gabaliem, laikrakstiem un citiem dokumentiem ievieto stikla traukā un iemūrē jaunās celtnes pamatos. Pēc pamatākmeņa iemūrēšanas klātesošie nodzied valsts himnu.

No «Pēdējā Bridī», 17. sept. 1927. g.

Materiālus sagalavojis V. LUCĀNS